

S
B99
(1)

HYGIËNE ALS MAATSCHAPPELIJK VERSCHIJNSEL

REDE

uitgesproken bij de aanvaarding van het
ambt van Bijzonder Hoogleraar aan de
Rijks-Universiteit te Leiden op
Vrijdag 15 November 1946

door

J. P. BIJL

H. E. STENFERT KROESE'S UITGEVERS-MIJ N.V.
LEIDEN — 1946

*Dames en Heeren Curatoren dezer Universiteit en van
dezen Bijzonderen Leerstoel, Professoren, Lectoren,
Privaatdocenten en Studenten en voorts gij allen die
deze plechtigheid met Uw tegenwoordigheid vereert.*

*Zeër gewaardeerde Toehoorderessen en Toe-
hoorders!*

Het verhaal gaat dat Petrus Forestus, de geleerde lijfarts van Willem de Zwijger, een ernstige pestepidemie voorspelde op grond van zijn waarneming, dat de straatjeugd een bijzondere liefhebberij aan den dag legde om begrafenisse te spelen.

In 1922 voorspelde Buxton, dat de toen in Jaffa geconstateerde sporadische pestgevallen niet de voorloopers van een epidemie zouden zijn, op grond van zijn berekening over den invloed van het klimaat in Jaffa gedurende de komende maanden op de levenskans van rattenvlooien.

Twee mannen der wetenschap, die een zelfde, voor de volksgezondheid belangrijk probleem, op zeer verschillende wijze trachtten op te lossen: de 16e eeuw door mystieke gevoelens, de 20e eeuw door nauwkeurige berekeningen. Het practische resultaat spreekt ten gunste van deze laatste methode. Tegenwoordig tracht men dan ook de gezondheid te bevorderen door, zooveel mogelijk, de wetenschappelijke hygiëne tot basis te nemen.

Deze ziet in 's menschen verschijningsvorm het reactieproduct van zijn genotypischen aanleg op de omstandigheden waaronder hij leeft en geleefd heeft. Ten einde haar doel, een lichamelijk en geestelijk zoo gezond mogelijken phaenotypus, te verwezenlijken, vindt zij dus een aangrijpingspunt in 's menschen aangeboren constitutie, in zijn reactievermogen en in de voorwaarden van zijn omgeving. Zij zal in de eerste plaats opsporen welke factoren een nadeeligen invloed op aanleg en ontwikkeling kunnen uitoefenen en hoe deze werken. In de tweede plaats zal zij trachten de middelen aan te geven om ziekte te voorkomen en de gezondheid te bevorderen.

Eensdeels gaat de hygiëne als wetenschap dus uit van de werkelijkheid, die zij onderzoekt en tracht te begrijpen; anderdeels stelt zij zich ten doel de werkelijkheid te beïnvloeden. Zij is dus, in den zin van den Utrechtschen hoogleeraar Kruyt, zoowel een zuivere als een toegepaste wetenschap.

De resultaten der toegepaste wetenschap vragen echter om toepassing in de practijk. Deze toepassing betreft niet een enkel individu, maar een grooter of kleiner deel der gemeenschap. De hygiëne wordt dan een maatschappelijk verschijnsel, en is als zoodanig van verschillende factoren afhankelijk.

Ik moge in dit uur Uw aandacht vragen voor de hygiëne als maatschappelijk verschijnsel. Wij zullen daarbij moeten nagaan langs welke wegen dit verschijnsel zich heeft ontwikkeld, wat het meest kenmerkende is van den tegenwoordigen toestand in ons land, en op welke wijze de verdere ontwikkeling er van bevorderd kan worden.

De maatregelen, die genomen worden en in den loop der eeuwen genomen zijn om ziekte te voorkomen, zijn geenszins altijd gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek. Als vele andere wetenschappen is ook de medische van religieuze oorsprong. Niet het redelijk denken, maar godsdienstige en magische voorstellingen hebben den mensch geleid toen hij zich over gezondheid en ziekte ging verwonderen. De oorzaken van ziekte werden in een straffende godheid of in de werking van booze geesten gezocht. Zelfs tegenwoordig zien vele boeren in de doode kraai die zij voor den stal hangen, het souvereine middel om hun runderen tegen veepest te beschermen. Wanneer wij bedenken dat een baanbreker als Paracelsus leeraarde, dat de zonden der menschen ten hemel stijgen, daar onzichtbaar veranderen, op aarde nederdalen om zich dan zichtbaar als ziekte te manifesteren, begrijpen wij dat voor een natuurwetenschappelijk gefundeerde hygiëne onder zulke omstandigheden geen plaats is.

Toch zijn de eeuwen door doeltreffende maatregelen in het belang der gezondheid genomen. Soms zijn deze maatregelen te beschouwen als een toevallig bijproduct van bv. een industrie. De beroemde Hollandsche zindelijkheid, terecht als een hygiënisch gunstig verschijnsel beschouwd, wordt door Hui-

zinga in verband gebracht met de bereiding van de Holland-sche kaas, die een groote mate van reinheid vereischt. Zeer vaak ook heeft 's menschen gezond verstand of heeft opgedane ervaring hem den weg gewezen. De ervaring heeft de menschen er toe gebracht om in het voorjaar, wanneer, zooals wij thans weten het lichaam gebrek aan vitamine C heeft, een aftreksel van jonge blaadjes en vruchten te drinken, en de matrozen van de Oost-Indische Compagnie stalen citroenen om zich tegen scheurbuik te beschermen. De gewezen scheepsdokter Jan van Riebeeck stichtte een kolonie aan de Kaap, wetende dat de verse groenten den schepelingen aldaar ten goede zouden komen. In 1795 besloot de Engelsche admiraliteit op advies van den marinedokter Gilbert Blane citroensap aan het scheepsrantsoen toe te voegen: de scheurbuik kwam sedert niet meer voor bij de marine. Het zou evenwel nog een eeuw duren voordat de Nederlanders Eijkman, Grijns e.a. een nieuw hoofdstuk aan de voedingsleer toevoegden, waardoor die geheimzinnige werking van een beetje citroensap verklaarbaar zou worden.

Die citroenen stelende matrozen waren verstandige menschen en men mag wel aannemen dat er vroeger meer verstandige menschen geweest zijn, die intuïtief of uit ervaring gevoelden wat nadeelig voor de gezondheid is. Zoo noemde Karel II van Frankrijk het een „miracle de notre Seigneur", dat in een dermate vervuilde stad als Parijs niet nog meer sterfte voorkwam. Venetië stelde, toen in 1374 de zwarte dood de stad bedreigde, een quarantaine-dienst in. Lijders aan lepra werden overal geïsoleerd.

Eenig idee van de factoren, die ziekte doen ontstaan had men dus ook in de Middeleeuwen wel, maar desondanks was die tijd gekenmerkt door een totaal gebrek aan hygiëne. Wanneer men de beschrijving leest van een middeleeuwsche stad en men vergelijkt deze met die van het oude Rome met zijn waterleidingen, baden en riolen, dan vraagt men zich af wat de oorzaak van dit verschil is. Deze kan niet gezocht worden bij de techniek. De bouwmeesters, die de kathedralen, kloosters en burchten schiepen zouden ook wel in staat geweest zijn waterleidingen te bouwen en riolen aan te leggen.

Eén van de oorzaken moet gezocht worden in de geestelijke

instelling. De zorg voor de ziel deed die voor het lichaam verwaarloozen. Het leven op aarde had niet veel waarde, zooals ook uit de straffen blijkt. Ten tijde van Thomas Morus werden in Engeland op een bevolking van 3 à 4 millioen, in 24 jaar 72.000 menschen opgehangen. Dergelijke rigoureuze maatregelen mogen ten gevolge hebben, dat een natie na verscheidene eeuwen nog „law abiding” is, ze zijn niet geschikt om de menschen „health minded” te maken.

In schijnbare tegenstelling met deze opvatting staat de zorg, die in nosocomia aan zieken gewijd werd. Het doel der vrome menschen, die zich over deze ongelukkigen ontfermden, was evenwel niet om hen te genezen en toe te rusten voor den strijd om het bestaan, maar om ten opzichte van hen, die God dichter nabij waren, de Christelijke caritas te betrachten.

Deze geestelijke instelling begon zich tegen het einde der Middeleeuwen te wijzigen. Willem Arntsz, een Utrechtsch burger, was op zijn kruistocht getroffen door de menschlievende wijze waarop geesteszieken in het Oosten behandeld werden en hij liet in 1461 zijn vermogen na om 6 „dolle menschen” te verplegen. De menschenliefde, de humanitas, begon meer dan voorheen een rol in de samenleving te spelen.

In de 17e eeuw was het, zooals Moltzer naar voren brengt, de heilige Vincentius à Paolo, die door zijn leven en werken toonde, dat caritas en humanitas elkaar moeten bevruchten. Daardoor ontstond een geestelijke instelling, die tot op den huidigen dag, ook in ons land, grooten invloed op de ontwikkeling der hygiëne gehad heeft. In de 18e eeuw waren het Wesley en de Methodisten, die in Engeland een réveil deden ontstaan, waardoor ook meer aandacht gewijd werd aan geestelijke en lichamelijke gezondheid.

In het Engeland van dien tijd moeten wij de bakermat zoeken van de moderne hygiëne, een bewuste stelselmatige bevordering van de volksgezondheid. De omstandigheden hadden Engeland als het ware voorbeschikt om ook op hygiënisch gebied een nieuw tijdperk in te luiden. Op maatschappelijk gebied ontstond een revolutie die tot hygiënische noodtoestanden leidde en waardoor nieuwe geestelijke stroomingen bevorderd werden, terwijl op wetenschappelijk terrein de in dat land ge-

boren en door de Royal Society sterk gepropageerde inductieve methode grooten invloed gehad heeft.

Welke was de wijziging die in Engeland plaats vond?

De huisindustrie ging plaats maken voor de kapitalistisch georiënteerde fabrieksindustrie, met als gevolg: investeeing, concentreering en intensiveering. De „industrial revolution”. De concentreering deed de „slums” ontstaan met de daaraan verbonden hygiënische misstanden. De intensiveering van den arbeid leidde tot lichamelijke uitputting, geestelijke en moreele verwildering.

Het proletarische massaleed ontstond en nieuwe geestelijke stroomingen braken zich baan. Men vroeg zich af of al die menschenlijke wezens, die in krotten leefden, slecht gevoed en gekleed waren, overmatig moesten arbeiden, een hooge sterfte vertoonden, niet recht hadden op een meer menschwaardig bestaan. Naast het caritatieve element kwam het rechtsgevoel naar voren en in 1802 kwam de „Health and Morals of Apprentices Act” tot stand. De kinderen mochten niet meer dan 12 uur per dag arbeiden, mochten niet met meer dan 2 in één bed slapen en moesten ten minste éénmaal per maand meegenomen worden naar de kerk. Zoowel aan de geestelijke als aan de lichamelijke gezondheid was dus gedacht.

De groote philanthroop Robert Owen, tezamen met Sir Robert Peel, den staatsman, bleven evenwel wijzen op de noodzakelijkheid het aantal werkuren voor kinderen in fabrieken te verminderen. In 1832 werd door een commissie uit het Lager Huis een rapport uitgebracht over kinderarbeid in fabrieken, dat groote ontsietenis te weeg bracht en Lord Ashley, den lateren Lord Shaftesbury, den strijd deed aanbinden tegen de heerschende misstanden. Hij werd daarbij geheel door menschenliefde gedreven en verklaarde groote waarde te hechten aan problemen betreffende de volksgezondheid, die volgens hem slechts secundair zijn aan religieuze, in sommige opzichten daaraan onafscheidelijk verbonden.

Geruggesteund door de onderzoekingen van den jurist Edwin Chadwick en den medicus Southwood Smith, wist Lord Shaftesbury verscheidene wetten te doen aannemen, die van groote betekenis waren voor de volksgezondheid, m.n. de gezond-

heid der fabrieksarbeiders. Van veel beteekenis was ook dat bij de Factory Act van 1833 een inspectie werd ingesteld. De arbeidshygiëne, waarover reeds een eeuw te voren de Italiaan Ramazzini een standaardwerk gepubliceerd had, was tot een maatschappelijke beweging geworden. De wetenschappelijke grondslanden ten slotte der bedrijfshygiëne, zouden eerst in onze eeuw gelegd worden en aan beide, de volksgezondheid zoowel als de bedrijven, ten goede komen.

Omstreeks dienzelfden tijd zien wij de hygiëne zich als maatschappelijk verschijnsel ook in een andere richting ontwikkelen. De vorderingen der medische wetenschap hadden grooten invloed hierop.

In de 18e eeuw toch hadden mannen als Sydenham, de Engelsche Hippocrates, en Boerhaave, de beroemde Leidsche clinicus, school gemaakt. Eigen waarneming en onderzoek gingen de plaats innemen van het medische dogma. Ook de oorzaken van ziekten werden bestudeerd en het zijn vooral Engelsche officieren van gezondheid geweest, die wat dat betreft, baanbrekend werk hebben verricht.

Sir John Pringle onderzocht het ontstaan van „fevers”, infectieziekten, d.w.z. de ziekten, die toen de meeste slachtoffers eischten. Hij kwam tot de slotsom, dat vervuiling leidde tot rotting van de lucht, „de gevaarlijkste en tevens minst begrepen oorzaak van ziekte”. De hospitalen mochten volgens hem slechts zooveel patiënten opnemen, dat iemand, die niet begreep waardoor ziekten ontstaan, het aantal zou verdubbelen; in de kazernes moest voor groote zindelijkheid, versche lucht en eventueel kunstmatige ventilatie gezorgd worden.

Een dokter van de marine, James Lind, had opgemerkt dat een vlektyphus-patiënt slechts in zijn omgeving tot nieuwe gevallen aanleiding gaf. De ziekte scheen door kleeven te kunnen worden overgebracht, tenzij deze verhit waren geworden. Het zou nog bijna twee eeuwen duren voordat men wist, dat vlektyphus door kleeuizen wordt overgebracht en dat deze insecten door hooge temperatuur gedood worden. Ook Lind trok juiste conclusies uit zijn waarnemingen. Nieuwe manschappen moesten op daartoe ingerichte schepen gereinigd en van nieuwe kleeven voorzien worden, en in quarantaine blijven. Wat het milieu betreft was groote zindelijkheid noodzakelijk.

De derde Engelschman, die veel invloed gehad heeft op de ontwikkeling der hygiëne, was een leek, John Howard, de groote hervormer van het gevangeniswezen. Hij stelde een onderzoek in in de gevangenissen, en vond, dat meer gevangenen aan „jailfever” stierven, dan in gevolge een vonnis werden terechtgesteld. Zijn waarnemingen leidden er toe, dat de onhygiënische toestanden in de gevangenissen verbeterd werden en dat inspecteurs werden aangesteld.

Maar ook de toestand in de slums eischte verbetering. Een catastrofe was, als zoo dikwijls, noodig om tot ingrijpende maatregelen te geraken. In 1831 vertoonde zich in Europa een tot dusverre daar onbekende ziekte, de cholera, die in twee jaar tijds in het Vereenigd Koninkrijk aan bijna 50.000 menschen het leven kostte. Er ontstond een paniek: men wenschte feitelijke-gegevens omtrent de epidemie te kennen en verlangde, dat maatregelen genomen zouden worden. De staatsrechtelijke ontwikkeling was te dien opzichte gunstig.

In 1832 toch kwam de Reformbill tot stand. Een nieuwe armenwet en de registratie van geboorten, huwelijken en sterfgevallen werden ingevoerd. Beide zijn van groote beteekenis voor de ontwikkeling der hygiëne geweest. Uit de „Poor Law” ontwikkelde zich de „Public Health Act”, en Farr, de statisticus, maakte uit de sterftecijfers een barometer voor de volksgezondheid.

De door de Poor Law Commission in de achterbuurten ingestelde onderzoekingen brachten een nieuw argument voor het nemen van hygiënische maatregelen naar voren. De commissie wees er op, dat vele ziekten de kosten der armenverzorging aanmerkelijk verhoogden, dat de ziekten te voorkomen zijn door het nemen van, wat wij tegenwoordig zouden noemen, hygiënische maatregelen, en dat de kosten aan deze maatregelen verbonden, op den duur geringer zouden zijn dan die welke ziekten met zich brengen. De economische beteekenis der hygiëne wordt hier dus duidelijk in het licht gesteld. Naast de ethische motieven, het caritatieve element en het rechtsgevoel, die hoe langer hoe meer een rol gaan spelen, verliest de practische Engelschman de materiele zijde van het vraagstuk toch niet uit het oog. Ook in de slums werden hygiënische maatregelen genomen. Geleidelijk hadden de wantoestanden, die door de industriele

revolutie ontstaan waren, dus aanleiding gegeven tot een reactie, die zich steeds meer in twee, niet scherp te scheiden, richtingen openbaarde. De intensivering, dat eene treurige gevolg van de industrialisatie, gaf aanleiding tot het nemen van maatregelen, die zich rechtstreeks tot de bedreigde personen wendden. De Health and Morals Act, de Factory Acts, de wet ter bescherming van schoorsteenvegetaties, hadden ten doel de geestelijke en lichamelijke gezondheid, in het bijzonder van arbeidende vrouwen en kinderen, te beschermen. Wij mogen hierin de wegbereiding zien van wat tegenwoordig in de Nederlandsche literatuur veelal als preventieve geneeskunde wordt aangeduid. De mensch staat hierbij in het centrum.

De slumvorming, dat andere gevolg der industrieel-revolutie, deed zoeken naar middelen om de uitwendige omstandigheden, met name de toestand van lucht, water en bodem te verbeteren, teneinde daardoor indirect de volksgezondheid gunstig te beïnvloeden. Deze maatschappelijke verschijningsvorm van de hygiëne correspondeert met de orthodoxe opvatting van hygiëne als wetenschap, zooals Pettenkofer die formuleerde. Hierbij staat de zorg voor het milieu in het centrum. De technicus komt naast den medicus naar voren.

Beide richtingen zag men zich verder ontwikkelen toen in de tweede helft der 19e eeuw de hygiëne als wetenschap groote vorderingen maakte.

Welke waren die vorderingen?

In de door den kamerbewaarder van het stadhuis in Delft, Antonie van Leeuwenhoek, ontdekte en beschreven microscopische wereld, leerde men de eigenlijke verwekkers van vele ziekten kennen. Men ging toen de beteekenis inzien van de te voren op grond van waarneming en ervaring genomen maatregelen. De leer der verspreiding van besmetting, de epidemiologie, kwam tot ongedachte ontwikkeling en had invloed op volkshuisvesting en stedenbouw, aanleg van waterleidingen en afvoer van vuil. De hygiëne richtte zich sedert doelbewust op uitwendige factoren. De techniek kreeg steeds belangrijker taak te vervullen.

Het duurde evenwel niet lang of men ontdekte dat smetstoffen alléén niet voldoende zijn om ziekte te veroorzaken. De

mensch bleek soms een groot weerstandsvermogen te hebben tegen infectie, aangeboren of verworven, algemeen of specifiek; om ziek te worden was dus nog iets meer noodig dan bacteriën. Hiermede kwam naast de omgeving met haar vele smetstoffen de mensch zelf weer naar voren. Men onderzocht op welke wijze het specifieke weerstandsvermogen te verhoogen zou zijn. Sedert eeuwen toch was bekend, dat het doorstaan van een infectieziekte soms jarenlang immuniteit voor die ziekte achterlaat, en men probeerde die ongevoeligheid kunstmatig op te wekken door behandeling met een gewijzigde of gedoode smetstof. De preventieve geneeskunde kreeg geleidelijk de beschikking over een groot aantal entstoffen. De ontvangst van deze voorbehoedende middelen is geenszins onverdeeld gunstig geweest. In tegendeel: het vraagstuk van de vaccinatie heeft, vooral op religieuze gronden, tot hevigen strijd aanleiding gegeven.

Naast de verhooging van het specifieke vroeg ook die van het algemeene weerstandsvermogen de aandacht. De maatschappelijke ontwikkeling liep te dien opzichte op de wetenschap vooruit. In vroeger tijden droeg de hygiëne vooral een negatief karakter. In navolging van de Egyptenaren en Israëlieten trachtte men gevaren zooveel mogelijk te vermijden. Tegen het einde der 19e eeuw was dienaangaande een verandering te bespeuren. De sport eischte een gezond en krachtig lichaam, dat weerstand bood tegen schadelijke invloeden. Er ontwikkelde zich een op harding gericht streven. Deze beweging vertoonde evenwel spoedig de sporen van overdrijving. Sportbeoefenaars verlangden maximale prestaties. Het lichaam werd daardoor uitgeput. Overdreven harding deed meer kwaad dan goed.

In het bedrijfsleven openbaarde zich een zelfde streven naar maximale prestaties, hier niet vrijwillig maar gedwongen. De Amerikaansche ingenieur Taylor had met zijn tijd- en bewegingsstudies een nieuwe methode van arbeiden uitgedacht, die vermeerderde productie en daarmede hoogere dividenden en loonen beoogde. Deze rationalisatie van den arbeid had het verwachte succes, maar ten koste van de arbeiders.

De correctie bleef niet uit. Omstreeks dien tijd toch, werden

ook op een ander terrein der medische wetenschap dan de bacteriologie vorderingen gemaakt, die voor de hygiëne belangrijke resultaten opleverden.

Voorals Duitsche officieren van gezondheid bestudeerden den invloed van den militairen dienst op de functies der verschillende organen en van het geheele lichaam. Naast de ziekteleer eischte de leer der verrichtingen, de physiologie, meer en meer de belangstelling der hygiënisten op. Men vroeg zich daarbij niet alleen af welke factoren schadelijk zijn voor de organen, maar ook welke de organen en het geheele lichaam gunstig beïnvloeden. Het begrip gezondheid, dat maar al te vaak vereenzelvigd was met afwezigheid van ziekte, kreeg langzamerhand een meer positieven inhoud, gezondheid kreeg de betekenis van een toestand, die steeds voor verbetering vatbaar is. In de Amerikaansche literatuur vindt men dan ook het woord „constructive medicine”.

Als de teekenen niet bedriegen, zal deze richting in de hygiëne een groote practische toekomst hebben. De arbeidsphysiologie heeft er reeds toe geleid, dat het Taylorisme plaats maakt voor een physiologische rationalisatie, waarbij het lichaam niet beschadigd, maar zoo mogelijk gestaald wordt, en ook buiten het terrein van den arbeid wordt steeds meer waarde gehecht aan toegepaste physiologie. De periodieke keuringen, waarbij het gewone geneeskundige onderzoek geschiedt, beginnen plaats te maken voor een „health inventory”, waarbij de functie der organen nauwkeurig wordt bestudeerd en waarbij wordt nagegaan in hoeverre de leefwijze veranderen moet om de gezondheid der organen en daarmee de algemeene gezondheid te bevorderen. Voor den physioloog-hygiënist ligt hier nog een uitgebreid studieterrein. Liever dan uit de ziektekunde, zegt de Amsterdamsche hoogleeraar Van Loghem, zouden wij de gezondheidsleer afleiden uit de leer der menschelijke verrichtingen. Een preventieve physiologie zou, volgens hem, tot taak hebben, van ieder orgaan op elken leeftijd het optimale gebruik vast te stellen; met andere woorden de mate en de wijze naar welke de verrichtingen het meest tot de algemeene gezondheid zouden strekken.

Onze eeuw zou op nog een geheel ander terrein preventief-ge-

neeskundige zorg vragen. De zich steeds vernieuwende maatschappij brengt bij elke belangrijke wijziging nieuwe gevaren voor de gezondheid met zich. De techniek, de ontwikkeling van het verkeer, de veranderingen van levenstempo, de geestelijke spanningen stellen steeds hooger eischen aan 's menschen zenuwgestel. Het aantal dergenen, die geestelijk met zichzelf of met hun omgeving niet in evenwicht zijn, is hierdoor toegenomen. Zoo ontstond een beweging om ook geestesziekten te voorkomen.

Het begin was dramatisch. Een genezen patiënt uit een Amerikaansch krankzinnigengesticht, Clifford Whittingham Beers, besloot zijn verdere leven te wijden aan de verbetering van het lot der geesteszieken. Hij schreef in 1907 een boek: „A Mind That Found Itself”. De uitwerking van dit boek is wel vergeleken met die van Beecher Stowe's: „Uncle Tom's Cabin”. Psychiaters, medici, leeken begrepen dat iets gedaan moest worden en in 1908, twee maanden nadat het boek verschenen was, kwam „The Connecticut Society for Mental Hygiene” tot stand.

Een nieuwe en verheven taak was voor de hygiëne weggelegd: de bevordering der geestelijke volksgezondheid. De maatschappij bleek rijp te zijn om de nieuwe taak op zich te nemen en de wetenschap was in staat daarbij leiding te geven.

Dit werd mogelijk door de vorderingen die psychiatrie en psychologie maakten. De inrichtingen voor geesteszieken waren centra van behandeling, vóór- en nazorg geworden, waar de zgn. werktherapie — in wezen een gemeenschaps-therapie, waardoor de patiënten geleidelijk leerden zich aan hun omgeving aan te passen — een geheel nieuwe sfeer geschapen had.

De studie van den gezonden geest had o.a. tot ontwikkeling van de psychotechniek geleid, waardoor het mogelijk werd met vrij groote zekerheid den juisten man voor de juiste plaats aan te wijzen. Functieanalyses werden verricht om vast te stellen welke eigenschappen voor een bepaalde functie noodig zijn. De psychologie had verder studie gemaakt van de onderlinge verhoudingen der menschen, van subordinatie en coördinatie, van scholing en omscholing, en kon daardoor uiterst belangrijke aanwijzingen geven met betrekking tot de wijze, waarop een

goede geest in een werkgemeenschap is te verkrijgen. Meer nog dan waar het de lichamelijke gezondheid betreft, komt bij de geestelijke hygiëne de menselijke factor naar voren. „The human factor in industry” kenmerkt meer en meer het bedrijfsleven.

Duidelijk blijkt dit uit wijziging der problemen, die aan de orde zijn. Terwijl een eeuw geleden de overmatige werktijd het geestelijk evenwicht verstoorde, is hierin door den 8-urigen werkdag verbetering gekomen. Maar aangezien de meeste menschen met den besten wil van de wereld geen kans zien om langer dan 8 uur te slapen, is het thans de vraag wat met de resterende 8 uren gedaan moet worden. Het probleem van den vrijen tijd staat mede in het centrum van de belangstelling der geestelijke hygiënist.

Tijdens den oorlog is vooral aandacht besteed aan de beteekenis van de groep voor de geestelijke gezondheid. Het aantal onevenwichtige soldaten bleek bij verschillende onderdeelen sterk uiteen te loopen. Men ging de oorzaak voor geestelijke stoornissen dus minder bij de individuen dan bij de groepen zoeken. Niet de individuen maar de groepen werden behandeld. Naast het woord psychiatrie ontstond het woord sociatrie.

De vele hygiënische maatregelen, die in den loop der jaren genomen zijn, hebben er ongetwijfeld krachtig toe bijgedragen de gezondheidstoestand te verbeteren en het sterftecijfer te doen dalen. Landen waar dit verschijnsel het sterkst en bovendien het geboortecijfer hoog is zijn dus in gunstige conditie. Zij zullen, zooals ons land vóór den oorlog, aan de spits der beschaving kunnen staan en op cultureel gebied andere naties ten voorbeeld zijn. Maar zij kunnen ook op militair gebied een voorsprong hebben en het is dan ook niet te verwonderen, dat, toen de staten zich op een gigantischen strijd gingen voorbereiden, het ook in vroeger tijden reeds naar voren gebrachte motief tot het nemen van hygiënische maatregelen, nl. de bevordering van de macht van den staat, steeds meer opgeld deed. Men sprak van de nationale plicht om gezond te zijn, daarbij maar al te vaak meer denkend aan oorlog dan aan vrede. In Frankrijk heeft de vrees voor militaire verzwakking

geleid tot het nemen van maatregelen om de kindersterfte te bestrijden, in Duitschland tot het bevorderen van de geboorten en wel van kinderen, die tot goede soldaten kunnen opgroeien.

De uit genetisch oogpunt weinig doeltreffende en uit een moreel oogpunt m.i. bedenkelijke sterilisatiewetten waren mede het gevolg van een mentaliteit die nauwelijks hooger ideaal kent dan de macht van den staat.

De mensch is evenwel niet alleen onderdaan van den staat om diens militaire macht te vergrooten. Hij gevoelt zich steeds meer een lid van een samenleving, die hem het bestaan mogelijk maakt. Hij beseft hoe langer hoe meer dat een wisselwerking bestaat tusschen individu en gemeenschap, en dat deze wisselwerking ook op hygiënisch gebied aanwezig is. In alle rangen en standen begint men het als een asociale daad te beschouwen, wanneer iemand iets doet of nalaat waardoor de gezondheid van anderen gevaar loopt. Met het woord hygiënisch wordt veelal een zekeren toestand van beschaving aangeduid. In onze moderne maatschappij is hygiëne een cultuurverschijnsel geworden. De Nederlander der 20e eeuw met eenig hygiënisch gevoel begrijpt Samuel Pepys, die halverwege de 17e eeuw secretaris van de Engelsche admiraliteit was, niet, als hij ons vertelt met zijn vrouw in een uitstekend hotel gelogeerd te hebben, en daar dan aan toevoegt: „only awfully lousy; we had great fun”. Omgekeerd zou Pepys den kleinen straatjongen niet begrijpen, dien ik zijn speelmakkertje, met wien hij daadwerkelijk verschil van opinie had, huilend hoorde uitmaken voor „leelijke bacillendrager”.

Ik heb thans in losse trekken enkele punten aangegeven van den weg waarlangs het 20e eeuwse maatschappelijke verschijnsel der hygiëne tot ontwikkeling is gekomen, een weg, dien men kennen moet om het tegenwoordige sociale probleem te begrijpen. Het is van belang nu een status praesens op te maken en na te gaan wat in ons land dienaangaande het kenmerkende is.

Wij zijn de eeuwen door een vrij volk geweest, dat zich zelf een oordeel over allerlei vraagstukken vormt en gaarne in de praktijk van het leven zelfstandig handelt; dat, laat ons zeggen,

baas in eigen huis wil zijn. Dit heeft ook op de hygiëne een stempel gedrukt.

Reeds in 1799, dus 1 jaar nadat Edward Jenner zijn eerste ervaringen had gepubliceerd, werd in Rotterdam het „Genootschap ter Bevordering der Koepokinenting” opgericht: het particulier initiatief deed een hoogst belangrijken stap op het terrein der preventieve geneeskunde.

Op een ander terrein, dat der hygiëne in engeren zin: in 1853 werd de Amsterdamsche duinwaterleiding geopend, de eerste van vele particuliere waterleidingen in ons land. In hetzelfde jaar stelde, op verzoek van Koning Willem III, het Koninklijk Instituut van Ingenieurs een onderzoek in naar de huisvesting van den werkmán. De commissie uit het Instituut gaf raadgevingen met betrekking tot de volkshuisvesting, die ook heden nog hun beteekenis hebben. In sommige plaatsen kwamen vereenigingen tot stand, die zich ten doel stelden goede arbeiderswoningen te bouwen.

Het particulier initiatief kwam evenwel eerst tot volle ontplooiing, toen men vasten grond onder de voeten kreeg doordat de hygiëne als wetenschap vruchten begon te dragen. Er ontstonden talrijke vereenigingen die zich ten doel stelden de resultaten der wetenschap in practijk te brengen, advies uit te brengen aan gemeentelijke, provinciale of rijksautoriteiten, propaganda te maken, onderwijs en voorlichting te geven, of research te bevorderen. Vele van die vereenigingen zijn diep in ons volksleven ingeworteld.

Sommige hebben tot taak de bestrijding van een bepaalde ziekte. Men denkt hierbij in de eerste plaats aan den strijd tegen de tuberculose, waaraan de naam van wijlen H.M. Koningin Emma onafscheidelijk is verbonden. Met alle hulpmiddelen is deze strijd gestreden: propaganda en voorlichting, wetenschappelijk onderzoek en practische toepassing, preventie en behandeling.

Andere vereenigingen hebben ten doel, niet de bestrijding van een bepaalde ziekte, maar de hygiënische verzorging van bepaalde groepen der bevolking: zuigelingen, fabrieksarbeiders, studenten enz.

De ontwikkeling der hygiëne in ons land is door die vele en velerlei vereenigingen eenigszins gecompliceerd en is door be-

paalde factoren nog gecompliceerder geworden. De toepassing der hygiëne in de samenleving toch vraagt, zooals wij zagen, ook geestelijke drijfveeren: het landsbelang, rechtsgevoel, economische voordeelen enz. In ons land heeft daarbij het caritatieve element een belangrijke rol gespeeld; de menschaardeering en de opvatting omtrent het leven zijn van groote beteekenis. Het gevolg hiervan is dat, men moge het betreuren of toejuichen, in een vrij land met uitgesproken godsdienstig leven, de religie een belangrijke rol speelt bij de behartiging van de geestelijke en lichamelijke gezondheid. Zoo zien wij dan ook dat op hygiënisch gebied vereenigingen ontstonden met religieus karakter. Men denke bv. aan het Wit-gele Kruis, dat naast het Groene Kruis werd opgericht. Op het terrein der geestelijke volksgezondheid heeft men o.a. de Nederlandsche Vereeniging voor de Geestelijke Volksgezondheid, de R.K. Vereeniging voor de Geestelijke Volksgezondheid, de Nederlandsch Hervormde Vereeniging voor de Geestelijke Volksgezondheid, de Vereeniging voor de Geestelijke Volksgezondheid op Gereformeerden grondslag.

Het feit dat zoovele vereenigingen, die zich de bevordering der volksgezondheid ten doel stellen, in ons land werkzaam zijn, wordt door sommigen betreurd. Ontkend kan evenwel niet worden, dat ze voor een groot deel met ons volksleven zijn saam geweven, er uit zijn voortgekomen en hoogst belangrijk werk verrichten. Het particulier initiatief op hygiënisch gebied heeft in ons land een mooien staat van dienst.

Wat de Overheid betreft, kan in de eerste plaats gewezen worden op de vele wetten, die rechtstreeks van belang zijn voor de hygiëne en op de sociale wetten, die meer van indirecte beteekenis zijn. De Ziektewet spreekt ook van het voorkómen van ziekte. Zij roept een fonds in het leven, welks gelden door het bedrijfsleven worden opgebracht en o.a. door werkgevers en werknemers beheerd wordt. Het speelt een belangrijke rol in hygiënisch Nederland en bevordert door zijn stichting het Instituut voor Praeventieve Geneeskunde, op krachtige wijze fundamenteel en toegepast wetenschappelijk onderzoek, onderwijs en voorlichting, en de coördinatie van instanties werkzaam op hygiënisch gebied.

Dit nauwe verband tusschen hygiëne en sociale wetgeving

maakt het begrijpelijk dat „Volksgezondheid” ressorteert onder den minister van Sociale Zaken. Deze beschikt over het Staatstoezicht op de Volksgezondheid en enkele andere belangrijke organen. Het Staatstoezicht omvat het onderzoek naar den staat der volksgezondheid en waar noodig de aanwijzing en bevordering van middelen ter verbetering, en verder de handhaving van wetten. De uitvoerende taak is opgedragen aan Burgemeester en Wethouders of den Burgemeester, die de taak aan den Gemeentelijken Geneeskundigen en Gezondheidsdienst kan delegeren. Een groot deel van het uitvoerende werk wordt door het particulier initiatief verricht.

Overziet men den toestand in ons land, dan is het begrijpelijk dat deze wel eens als chaotisch bestempeld wordt. Men kan er echter ook een ontwikkelingsphase van een zeer belangrijk maatschappelijk verschijnsel in zien en dan rijst de vraag, hoe de ontwikkeling verder zijn zal.

Als bij alle sociale problemen is het ook hier: Overheid of particulier initiatief?

Reeds de sterftcijfers in de verschillende landen wijzen op de beteekenis van het particulier initiatief. Terwijl ook in andere landen welvaart heerschte, waterleidingen, riokeeringen, keuringsdiensten enz. bestonden, was vóór den oorlog in geen land van Europa het sterftcijfer zoo laag als in Nederland en dat met een zeer hoog geboortecijfer. Die gunstige verhoudingen vertoonen zich in velerlei opzicht. Uit een door de hygiënische commissie van den Volkenbond in 1930 opge maakte statistiek betreffende zuigelingensterfte in steden van Europa, blijkt bv. dat Leiden met 35,6 tegen bv. Augsburg met 92,9 sterfte per 1000 geboorten, behoort tot de steden met het laagste cijfer.

Het ligt trouwens nogal voor de hand, dat de voorschriften der hygiëne beter opgevolgd worden wanneer de bedoeling er van begrepen en erkend wordt, dan wanneer ze van overheidswege bevolen worden.

Ondanks de voordeelen, die de organisatie van de volksgezondheid in ons land dus oplevert, zal meer samenwerking van de verschillende instanties toch het geheel ten goede komen. De ontwikkeling geschiedt reeds in die richting. Plaatselijke vereenigingen werken samen in provinciale en landelijke, in de

Nationale Federatie voor de Geestelijke Volksgezondheid komen de verschillende reeds genoemde organisaties samen, een band wordt gevormd met de overheidsorganen.

Zal de Overheid deze ontwikkeling van het particulier initiatief bevorderen, of zal zij geleidelijk de plaats daarvan gaan innemen?

In een ander vrij land, de Vereenigde Staten, waar getuige de 20.000 daar bestaande vereenigingen het particulier initiatief eveneens een belangrijke rol gespeeld heeft, schijnt neiging te bestaan het werk geleidelijk naar overheidsorganen over te brengen. Men spreekt van „Nationalisation of the Public Health” en wil den invloed der Federale Regeering uitbreiden. De Constitutie toch heeft aan de Federale Regeering de macht gegeven: „to promote the general welfare” en „the health of the individual is a direct menace to the economic security of the community”.

Niemand zal meer ontkennen dat geld, op een verstandige wijze uitgegeven om ziekte te voorkomen en de gezondheid te bevorderen, zijn rente ruimschoots zal opbrengen en dat het op den weg van de Overheid ligt dit geld ter beschikking te stellen. Hieruit volgt evenwel niet dat de Overheid ook op de meest doeltreffende wijze zelf de gezondheid zal bevorderen. Het particuliere initiatief heeft in ons land zijn sporen verdiend.

Toch zijn ook voor de Overheid zeer belangrijke taken weggelegd. Men denke aan de hygiëne van water, bodem en lucht, aan hygiëne der voeding, zoodat tusschen koe en consument de room niet op onnaspeurlijke wijze uit de melk verdwijnt, en aan de bestrijding der dierziekten. In het algemeen zal de hygiëne betrekking hebbende op de uitwendige factoren die de gezondheid kunnen bedreigen, hoe langer hoe meer aan het particulier initiatief onttrokken worden en tot de taak der Overheid gaan behooren.

Zoodra het evenwel het individueele, het menschelijke, de zorg in de gezinnen, de preventieve geneeskunde dus, betreft zal het particulier initiatief m.i. moeten domineeren. Ons volk is daaraan gewend en stelt vertrouwen in de organisatie die het zelf, overeenkomstig eigen levensopvatting, helpt opbouwen. Dank zij dit vertrouwen kunnen de organisaties belangrijken

invloed uitoefenen en opvoedend werken. En juist in dezen tijd is dat noodig. Zij zullen de menschen hoe langer hoe meer moeten overtuigen, dat geestelijke en lichamelijke gezondheid niet als een onvervreemdbaar recht beschouwd mag worden, maar als een voorrecht, dat men zich waardig moet toonen. Fondspatiënten moeten leeren dat het beter is om te trachten gezond te zijn, dan om via dokter en apotheker ziekten en ziekjetjes te genezen. De „battle for health” moet door iedereen worden gestreden.

Maar ook hierbij zal de Overheid een uiterst belangrijke taak hebben te vervullen. Zij zal onder bepaalde voorwaarden de noodige gelden ter beschikking moeten stellen en toezicht uitoefenen op de wijze waarop deze besteed worden; zij zal de vele particuliere instanties kunnen coördineeren, voorkómen dat werkzaamheden elkaar overlappen en bevorderen dat hiaten aangevuld worden, zij zal aanwijzingen geven en in bijzondere gevallen, bv. bij besmettelijke ziekten, dwang moeten uitoefenen, maar het werk zal zij zooveel mogelijk aan het particulier initiatief moeten overlaten.

Deze veelomvattende taak der Rijksoverheid vereischt bekwame leiding en soms wordt van medische zijde de stelling verdedigd dat, waar het hier de gezondheid betreft, en alleen de arts op grond van zijn wetenschappelijke vorming kan beoordeelen wat wél en wat niet in het belang der gezondheid is, de leiding in medische handen moet zijn.

Deze stelling is, waar het de hygiëne als wetenschap betreft, in het algemeen juist, maar wanneer het, zooals hier, een sociaal probleem, een hoofdstuk der sociale politiek betreft, is een bewindsman noodig. In de tweede plaats komt dan de vraag of die bewindsman medicijnen, rechten, theologie of niet gestudeerd heeft.

Hiermede is niet gezegd, dat voor den medicus geen belangrijke taak is weggelegd. Integendeel, voor den maatschappelijken opbouw van de hygiëne is de krachtige medewerking van den medicus-hygiënist, zoowel als van den practiseerenden arts ten eenen male onontbeerlijk. De voorbereiding voor den taak die den arts wacht, zal in zijn studententijd moeten plaats vinden. Hieraan heeft langen tijd het een en ander ontbroken. Een van mijn leermeesters wees er den studenten op, dat de

Nederlandsche kliniek aan het einde der vorige eeuw niet hoog stond aangeschreven. De jonge arts ging, alvorens zich te vestigen, zoo mogelijk Duitsche of Oostenrijksche universiteiten bezoeken, vele hoogleeraren aan onze universiteiten waren buitenlanders. Verwacht werd, dat zich daardoor een Nederlandsche kliniek zou ontwikkelen met een duidelijk uitheemsch karakter. Dit is niet het geval geweest. Er ontstond een typisch "Nederlandsche kliniek, gekenmerkt door het „salus aegrotantis suprema lex". Een dergelijke opleiding heeft ten gevolge, dat een groote band van vertrouwen tusschen patiënt en arts ontstaat. Iedere zieke weet dat de dokter hem volgens beste weten en geweten zal behandelen. Maar de gezonde mensch en de samenleving komen daardoor wel eens wat te kort.

Een eerste teeken van medische belangstelling voor gezonde menschen zien wij bij tot recidiveeren neigende ziekten. Zoo zal de arts een genezen lijder aan longtuberculose blijven observeren. De eerste aanduiding van belangstelling voor de maatschappij zien wij bij acute infectieziekten: hij zal de huisgenooten van een typhuspatiënt tegen typhus trachten te beschermen.

Gaat het evenwel om een, soms vermeende, controverse: belang patiënt—belang maatschappij, dan kan een conflict van plichten ontstaan en booze tongen zeggen, dat de arts dan wel eens een lastig mensch kan zijn, daarbij in het midden latend of deze eigenschap tot den genotypus behoort dan wel een gevolg is van zijn op het individueele belang van den patiënt ingestelde opleiding.

Een kentering is tegenwoordig merkbaar: men denke slechts aan de vele artsen, die een rol vervullen bij het werk der kruisverenigingen enz. en aan fabrieksartsen, schoolartsen, officieren van gezondheid, die zoowel t.o. van den zieken als van den gezonden mensch een zeer belangrijke taak verrichten. Ook de gezonde mensch van zijn kant vraagt om meer belangstelling van de zijde van den arts. Duidelijk blijkt dit waar het kleine kinderen betreft. De moeder vraagt regelmatig voorlichting met betrekking tot haar gezonden zuigeling.

De huismedicus wordt, waar het de preventie van ziekte betreft, geplaatst voor allerlei vraagstukken van maatschappelijken zoowel als van individueelen aard. Het is mij een voorrecht de

studenten in de geneeskunde niet alleen in te wijden in de preventieve geneeskunde als wetenschap, maar hun ook den weg te wijzen naar de toepassing daarvan in de maatschappij. Want voor iederen arts is de schoone taak weggelegd, om door bevordering der geestelijke en lichamelijke volksgezondheid zijn bijdrage te leveren tot een gelukkiger samenleving en tot den opbouw van ons geteisterd vaderland.

Van deze plaats zij het mij veroorloofd allereerst mijn eerbiedigen dank te betuigen aan H.M. de Koningin, dat het Haar behaagd heeft mijn aanstelling tot bijzonder hoogleeraar te bekrachtigen.

Mijne Heeren Curatoren dezer Universiteit.

Iedere nieuwe leerstoel brengt nieuwe zorgen voor U met zich. Uw belangstelling voor dezen bijzonderen leerstoel en voor mij, die hem thans bekleedt, stemt mij tot groote dankbaarheid en doet mij vertrouwen, dat ik ook in de toekomst Uw aandacht mag vragen waar het de preventieve geneeskunde als vak van wetenschap en onderwijs geldt.

Dames en Heeren leden van den Universiteitsraad van het Leidsch Universiteitsfonds en Curatoren van dezen bijzonderen leerstoel.

De doelstelling van het Leidsch Universiteitsfonds heeft U doen besluiten H.M. de Koningin te verzoeken Uw fonds aan te wijzen als bevoegd, een bijzonderen leerstoel voor de preventieve geneeskunde te vestigen.

Het is voor mij, als directeur van het Instituut, dat sedert zijn oprichting onder de hooge bescherming van Hare Majesteit staat, wel een bijzondere eer, dat gij mij het bekleeden van dezen leerstoel hebt willen toevertrouwen. Ik moge U mijn oprechten dank betuigen voor het in mij gestelde vertrouwen en U de verzekering geven naar vermogen te zullen bijdragen tot de bloei der Leidsche Universiteit en van de studie aldaar.

Mevrouw, Mijne Heeren Professoren dezer Universiteit.

Ik verzoek U mijn welgemeenden dank te willen aanvaarden voor de wijze waarop gij mij in Uw kring hebt opgenomen. Ik beschouw dit als één groot voorrecht en het zal mij een prikkel te meer zijn, naar vermogen bij te dragen tot de schoone taak, die de Universiteit in onze samenleving heeft te vervullen.

Mijne Heeren Professoren der Faculteit voor Geneeskunde.

Met de meesten Uwer heb ik reeds op eenigerlei wijze op het veelzijdig terrein der preventieve geneeskunde mogen samenwerken. Zeer gevoelig ben ik daarom voor de wijze waarop gij mij in Uw midden hebt opgenomen, en waardoor ik de overtuiging gekregen heb dat de samenwerking, die voor mij steeds zoo nuttig is geweest, ook door U gewenscht wordt. Ik blijf mij in Uw vriendschap aanbevelen.

Een schaduw rust op dezen dag doordat een lid van Uw faculteit met wien ik mij in de eerste plaats had voorgesteld samen te werken, de hooggeachte en beminde hoogleeraar Flu, voor immer van ons is heengegaan. Thans zal ik een gedeelte van zijn taak op mij nemen. Ik hoop dit te doen op een wijze, die hij zou goedkeuren en mede daardoor de nagedachtenis van mijn betreurden vriend te eeren.

Mijne Heeren Bestuurders en leden van den Raad van Advies van het Instituut voor Praeventieve Geneeskunde.

Dank zij Uw beleid heeft het aan Uw zorgen toevertrouwde en door het Bestuur van het „Prophylaxefonds” krachtig gesteunde Instituut zich overeenkomstig de voorstelling van de oprichters kunnen ontwikkelen.

Het is mij een behoefte U mijn groote erkentelijkheid te betuigen voor de wijze waarop gij het mij mogelijk gemaakt hebt de preventieve geneeskunde te dienen en naar buiten uit te dragen, zoodat ik thans de eer heb een band te mogen vormen tusschen Uw Instituut en de Universiteit aan wier initiatief het zijn ontstaan te danken heeft.

Ook ten opzichte van U, mijn dagelijksche medewerkers, past mij een woord van dank, voor de wijze waarop gij in de jaren die achter ons liggen hebt medegewerkt om het Instituut tot bloei te brengen. Ik ben overtuigd dat ook in de toekomst een vriendschappelijke band zal blijven bestaan, die ons allen persoonlijk, zoowel als het werk dat ons is toevertrouwd, ten goede zal komen.

Ook op mijn leeftijd denkt men op een dag als heden aan zijn leermeesters. En zoo gaan mijn gedachten in de eerste plaats uit naar den vereerden Eijkman, den leermeester uit mijn jonge jaren, naar generaal-majoor Dr. E. Halbertsma uit mijn militairen tijd en naar U waarde Baart de la Faille, den ouderen vriend gedurende vele jaren.

Het is mij een groote vreugde U hier aanwezig te zien. Nooit heb ik te vergeefs een beroep op U gedaan. Steeds stondt gij gereed mij met Uw kennis en ervaring en bovenal door de rijke gaven van Uw gemoed terzijde te staan.

Tot U gaat de dankbaarheid uit van hem, wiens oratie gij thans bijwoont.

Dames en Heeren Studenten in de Geneeskunde.

De meesten Uwer zullen medicijnen zijn gaan studeeren, omdat zij het als een roeping gevoelden den zieke hulp te verleen. Thans kom ik Uw belangstelling vragen voor den gezonden mensch, want ook ten opzichte van hem hebt gij een roeping te vervullen. Door het nemen van preventief geneeskundige maatregelen kan men den individueelen mensch zoowel als de maatschappij een dienst van onschatbare waarde bewijzen. Aan U om in Uw toekomstig beroep daarbij de deskundige hulp te verleen, aan mij om U op de taak, die U wacht te helpen voorbereiden, naar ik overtuigd ben in vriendschappelijk overleg met U allen.

Ik heb gezegd.